

Bárta, Stanislav

Prameny a literatura

In: Bárta, Stanislav. *Záštavní listiny Zikmunda Lucemburského na církevní statky (1420–1437)*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016, pp. 15-33

ISBN 978-80-210-8459-9

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/136942>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

II. PRAMENY A LITERATURA

II. 1 Prameny ke studiu (nejen) Zikmundových zástav

Požadavek na návrat k pramenům může znít mnohdy v pracích historiků jako úvodní povinná fráze, která má ospravedlnit věčné návraty k tématům již mnohokrát pojednaným. Nezřídka ovšem skutečně stojí za to vrátit se zpět a pokusit se svědky dávné minulosti znovu vyslechnout. Třeba jsme jim ještě nepoložili tu správnou otázku anebo jsme část jejich výpovědi prostě přehlédli. O zástavních listinách Zikmunda Lucemburského, a o těch na církevní statky zvláště, to platí beze zbytku. Nejenže dosud nebyly historiky podrobeny důkladnému výslechu, ale ani nebyly vyslechnuty zdaleka všechny. Ne vždy se může historik středověkých dějin radovat z toho, že nalezne prameny nové, v případě Zikmundových listin byla však příležitost k radosti mnohokrát. Bylo to především díky rozsáhlému několikaletému archivnímu výzkumu v souvislosti s přípravou regestové edice listin a listů Zikmunda Lucemburského v rámci edičního podniku *Regesta Imperii*, který odhalil dosud jen matně tušené bohatství českých a především pražských archivů a knihoven.¹³

13 Ediční podnik a jeho zásady stejně jako připravované svazky z českých archivů představuje přehledně ve své studii Petr ELBEL, *Regesta Imperii XI Neubearbeitung: nová regestová edice*. Mezitím již vyšly další dva svazky J. F. Böhmer, *Regesta Imperii. XI. Regesten Kaiser Sigismunds (1410–1437) nach Archiven und Bibliotheken geordnet*, hg. v. Karel Hruza. Band 2. *Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken West-, Nord- und Ostböhmens.* (= RI XI NB/2) Nach Wilhelm Altmann neubearbeitet von Petr ELBEL – Stanislav BÁRTA – Přemysl BAR – Lukáš REITINGER, Wien – Köln – Weimar 2015 a J. F. Böhmer, *Regesta Imperii. XI. Regesten Kaiser Sigismunds (1410–1437). Neubearbeitung nach Archiven und Bibliotheken geordnet. Herausgegeben von Karel Hruza. Band 3: Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken Südböhmens.* (= RI XI NB/3) Nach Wilhelm Altmann neubearbeitet von Petr ELBEL – Přemysl BAR – Stanislav BÁRTA – Lukáš REITINGER, Wien – Köln – Weimar 2016. V rámci projektu

Při studiu Zikmundových zástav máme kromě listin dochovaných v originále k dispozici také plnotextové kopie, jeden svazek královských register z let 1436–1437, nepřeborné množství registů v zápisech revizní komise z let 1453/1454, několik rukopisů s výpisy z nedochovaných svazků královských register a řadu zmínek v listinách jiných vydavatelů.¹⁴ Přehled zástavních listin na církevní statky včetně formy jejich dochování podávám v Příloze 1. Na tomto místě bych však rád věnoval pozornost zhodnocení typů jednotlivých pramenů pro studium všech zástavních listin Zikmunda Lucemburského a na místech, kde to je žádoucí, upozorním na specifika dotýkající se zástavních listin na církevní statky.

Zásadním pramenem pro poznání Zikmundovy zástavní politiky jsou pro nás v originále dochované listiny. Přestože nejsou pramenem nejpočetnějším, mají pro nás prvořadý význam z toho důvodu, že nám dovolují sledovat podrobnosti každé jednotlivé zástavy, její přesné podmínky, popřípadě okolnosti, které k jejímu udělení vedly. Pokud nám nejde o pouhou sumarizaci zástav, můžeme díky těmto listinám proniknout do pestrosti právních ujednání, kterou Zikmund využíval při financování svých záměrů. Například se ukazuje, že v záležitosti jedné zástavy mohlo být vydáno hned několik listin.¹⁵ Zevrubné studium formuláře dochovaných listin nám také může pomoci pochopit prameny jiné, především registry ze zápisů revizní komise, kde můžeme pod stručnými obraty jasně rozpoznat předpokládaná ustanovení původních listin. Také sledování osob, které se podílely na vydávání zástavních listin, může přinést mnohá zajímavá zjištění.

Pro potřeby našeho studia máme k dispozici 44 v originále dochovaných latinských listin, přičemž 27 z nich je přímou zástavou zboží církevní instituce, osm z nich se týká zástavy klášterní berně či povolení klášterům prodat a zastavit statky do určité sumy nebo potvrzení zástavy dojednané představitelem církevní instituce.

GA15-14758S Zikmundova strana v husitských Čechách jsou nyní zpracovávány svazky z pražských a středočeských archivů a knihoven.

14 Část z těchto pramenů byla vytěžena již v rámci registové edice listin a listů Zikmunda Lucemburského ze sklonku 19. století, srov. J. F. Böhmer, *Regesta Imperii. XI. Die Urkunden Kaiser Sigmonds 1410–1437*, 1–2, hg. v. Wilhelm ALTMANN, Innsbruck 1896–1900 (dále jen RI XI). Pro české prostředí se tak stalo mnohdy nedostatečně, jak ukazuje například skutečnost, že v Altmannově edici chybí téměř čtvrtina níže uváděných v originále dochovaných zástavních listin. Listiny známé pouze z výpisů z nedochovaných královských register pak zcela opominul, a to i přes to, že je již v roce 1890 na základě dvou rukopisů vydal Jaromír Čelakovský, viz Jaromír ČELAKOVSKÝ, *O domácích a cizích registrech, zvláště o registrech české a jiných rakouských dvorských kanceláří* (= Rozpravy Královské české společnosti nauk VII. řada, 3. svazek), Praha 1890. V případě zástavních listin na církevní statky se jedná celkem o 52 exemplářů.

15 Kromě zástavní listiny pro nabyvatele zástavy to mohl být například mandát pro představitele církevní instituce, aby umožnil zástavnímu držiteli ujmout se zastaveného zboží, či mandát pro zeměpanské úředníky, aby podpořili nového zástavního držitele v jeho právech. Příklady viz S. BARTA, *Zástavní listiny Zikmunda Lucemburského na statky*, s. 27–28, obdobně viz kapitola IV této práce, nebo též Stanislav BARTA, *Zástavní listiny Zikmunda Lucemburského pro Něpra Duce z Vařin – příklad z ediční praxe Regesta Imperii XI Neubearbeitung*, in: Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny, Pavel Krafl (ed.), Praha 2015, s. 75–97.

Konečně devět latinských listin se dotýká zástav komorních statků či příjmů z nich. Dále se zachovalo 11 originálů německy psaných listin a všechny bez výjimky se týkají zástav na komorní statky. Českých listin se v originále dochovalo 30 a 26 z nich je přímou zástavou statků církevních institucí. Dvě se týkají potvrzení církevních zástav resp. zástavy klášterní berně a zbývající dvě zástavy komorních statků.

Z pohledu pochopení mechanismů jednotlivých zástav a poznání formuláře zástavních listin mají také nezanedbatelnou hodnotu plnotextové kopie dochované v různé formě (ať již se jedná o prosté opisy, inserty, vidimusy apod.). Prozatím jich máme k dispozici 47 kusů. Samostatnou kapitolu představují falza Zikmundových nejen zástavních listin. Je třeba zdůraznit, že falzátorství se zdaleka neomezuje pouze na známé případy Oldřicha z Rožmberka či Kašpara Šlika.¹⁶ Na příslušných místech se zastavím u vybraných falz zástavních listin i pro jiné příjemce.¹⁷

Zásadním pramenem pro poznání především celkového objemu Zikmundových zástavních listin jsou zápisy revizní komise, která zasedala v letech 1453–1454 a měla za úkol přezkoumat královské zápisy z předchozích let.¹⁸ Záznamy komise se dochovaly ve dvou rukopisech z první poloviny 16. století. Oba se od sebe odlišují jen v drobnostech a byly patrně opsány ze stejné předlohy. Jeden z nich si zvolil jako základ své edice v Archivu českém I a II František Palacký, který tak učinil první krok ke zpřístupnění pramenů k zástavám Zikmunda Lucemburského.¹⁹ Nutno upozornit, že komisi nebyly předkládány pouze listiny krále Zikmunda, ale též jeho nástupce Albrechta II. a jeho předchůdců, především Václava IV. a Karla IV. Setkáme se však také s podivuhodnými unikáty (např. dvě listiny Václava II.

16 Přes existenci početné literatury si falzátorství Rožmberka i Šlika zaslouží důkladnou revizi. Ke Kašparu Šlikovi srov. nejnověji třídílnou studii P. ELBEL – A. ZAJIC, *Die zwei Körper des Kanzlers? a zpracování některých jeho falz v rámci RI XI NB/2*. Oldřich z Rožmberka se neomezil pouze na vyhotovování falz, ve kterých figuruje jako příjemce on sám, jak dokládají případy listin pro Maternu z Ronova nebo Jana Smila z Křemže. Falza Oldřicha z Rožmberka nejnověji zhodnotil Přemysl Bar v rámci jejich edičního zpřístupnění v RI XI NB/3, srovnej též Přemysl BAR, *Neznámá falza listin Zikmunda Lucemburského a falzátorská činnost Oldřicha II. z Rožmberka*, SMB 6, 2014, s. 69–113.

17 Mám zde na mysli falzum pro Václava Sekáče z Újezdce viz kapitola IV. 1. 2 a pro Herborta z Kolovrat viz kapitola III. 1.

18 Záznam o ustanovení a kompetencích komise viz AČ I, s. 493–494, k činnosti této komise srovnej Karel BERÁNEK – Věra BERÁNKOVÁ, *Zur Tätigkeit einer in den Jahren 1453–1454 zur Revision von Pfandurkunden in Böhmen eingesetzten Kommission*, Folia Diplomatica 2, 1976, s. 187–197. Viz též Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III. 2. Věk poděbradský II*, Praha 1918, s. 782–804; Bohuslava ROTTEROVÁ, *Revize feudálního majetku v Čechách v polovině 15. století*, in: *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*, Josef PETRÁŇ (ed.), Praha 1976 (= AUC – Philosophica et historica 1), s. 261–265. K pokusům o revizi zástav v době Zikmunda Lucemburského srovnej kapitola III. 5. 4.

19 Jedná se o rukopisy NA Praha, fond ČDK, sign. RKP 2450, kniha č. 148, pag. 1–236 a NK ČR, oddělení rukopisů, sign. UK XVII A 15, pag. 1–423. Palacký použil rukopis Národní knihovny, viz *Registra zápisův královských i obecných r. 1453 a 1454 sepsaná*, František PALACKÝ (ed.), AČ I, s. 493–546, AČ II, s. 175–208 a 444–481, Praha 1840 a 1842. Zde je vhodné poznamenat, že rukopis Národního archivu je o několik málo detailů bohatší. Navíc ve zcela výjimečných případech u některých záznamů vypadla z Palackého edice například datace.

z roku 1297 pro Hynka z Dubé)²⁰ či listinami jiných vydavatelů (např. plaský opat). Navíc se komisaři při zaznamenávání předkládaných písemností neomezovali pouze na zástavní listiny.

Záznamy revizní komise nám však nepřinášejí pouze informace o celé řadě odjinud neznámých zástav, ostatně v tomto směru již byly mnohokrát vytěženy, ale umožňují nám vhléd do daleko širšího kontextu. Především můžeme sledovat „druhý život“ zástavních listin, to, jak byly děděny, prodávány či vypláceny. Jak na ně byly vystavovány „dobré vůle“, což byl jeden z institutů v Zikmundových zástavních listinách přímo zakotvený. Záznamy též zachycují některé spory o zastavené statky či upozorňují na různé nesrovnalosti. Všímají si ověřovacích prostředků, konfrontují dataci a zaznamenávají pochybnosti o pravosti listin. Registry jsou někdy doplněny o ústní svědectví předkladatelů listin či jiných osob. Královské listiny byly konfrontovány s královskými registry, které měla komise k dispozici. V záznamech je pouze uváděno, zda příslušná listina byla či nebyla nalezena v registrech. Její případná absence neznamena nutně zpochybnění; naproti tomu nesrovnalosti mezi textem listiny a textem v registrech byly důvodem k pečlivému prozkoumání.

Obdobný pramen byl k dispozici též pro Moravu, ovšem rukopis uložený v Archivu Národního muzea je dnes nezvěstný. Ve starém soupisu rukopisů je evidován pod číslem 939 jako *Zlomek Registra zápisů markrabství Moravského z r. 1459* se signaturou XVI B 25 a stal se patrně „obětí“ pozdějších rozsáhlých delimitací, především do tehdejšího Státního ústředního archivu.²¹ Původně je v katalogu poznamenán jako položka, která při delimitaci v muzejním archivu zůstává, dodatečně byl však vyškrtnut. Nelze tedy spolehlivě rozhodnout, zda byl delimitován, či později ztracen v rámci archivu. Díky edici Josefa Emlera víme, že se jednalo o rozsahem nevelkou složku pouhých 18 listů. Právě Emlerova edice a v ní obsažený stručný popis zlomku je dnes pro nás jediným zdrojem informací o tomto nezvěstném prameni.²² Podle Josefa Emlera se mohlo jednat přímo o čistopis originálu pořízeného při revizi. Registry jsou zde daleko obsírnější než v případě záznamů revizní komise české.

20 Viz AČ II, s. 204, č. 441. Jedná se o dvojí vyhotovení ze stejného dne. Tento záznam nebyl doposud na pracovišti Českého diplomatáře podchycen, možná též proto, že patrně ve stejné záležitosti získal Hynek z Dubé dvě listiny již 29. prosince 1293. Zda se jedná o různé nebo totožné listiny bude třeba ještě důkladně prozkoumat.

21 Za laskavé poskytnutí starého, rukou psaného katalogu rukopisů děkuji vedoucí Archivu Národního muzea Dr. Mileně Běličové (viz *Seznam rukopisů archivu Musea království českého*, badatelna Archivu Národního muzea), stejně tak jí patří můj dík i za snahu pohřešovaný rukopis vypátrat a za osvětlení delimitací mezi Archivem Národního muzea a Státním ústředním archivem. K delimitacím ze Sbírký rukopisů srovnej též *Průvodce po fondech a sbírkách Archivu národního muzea*, Jaroslav ČECHURA (red.), Praha 1998, s. 26.

22 *Zlomek register zápisů markrabství moravského z roku 1459*, Josef EMLER (ed.), AČ VII, s. 569–604.

Velice pozoruhodný pramen představují výpisy z nedochovaných královských register pořízené za krále Vladislava Jagellonského. Jednalo se vlastně o tři úzce související seznamy, které měly mapovat ztráty královské komory. První seznam zachycuje statky příslušející *ke království a koruně české*, druhý seznam obsahuje *zboží příslušné manstvím anebo lénem k koruně české* a konečně třetí zaznamenává *zboží duchovní, kteréž jest zapisováno a zastavováno od mnohých klášterův zbořených v království českém válkami skažených*. Seznam lenních statků a duchovních zboží známe ze dvou rukopisů, které využil k jejich edičnímu zpřístupnění Jaromír Čelakovský.²³ Všechny tři seznamy jsou zaznamenány v rukopise uloženém v Archivu Metropolitní kapituly u svatého Víta v Praze, který pro badatelskou veřejnost vytěžil August Sedláček.²⁴

Výpisy obsahují velice stručné česky psané registry s odkazem na příslušný svazek a folio královských register a s uvedením jazyka listiny. Jednotlivé svazky královských register byly průběžně očíslovány s připojením jmen panovníků patrně až v kanceláři Vladislava Jagellonského v souvislosti se snahou zjistit skutečný stav korunního zboží. Z pořízených seznamů vyplývá, že Vladislavova kancelář uchovávala na sklonku 15. století čtyři svazky Zikmundových register označované jako *Liber nonus Sigismundi – Liber duodecimus Sigismundi*.²⁵ Registry vypsané na sklonku 15. století z těchto čtyř svazků zásadním způsobem doplňují mozaiku pramenů dochovaných z různých zdrojů.

August Sedláček při své rekonstrukci královských register využil ještě jiný rukopis z Archivu Metropolitní kapituly, který má ovšem zcela odlišný charakter.²⁶

23 J. ČELAKOVSKÝ, *O domácích a cizích registrech*, s. 100–122. Jedná se o rukopis NA Praha, fond ČDK, sign. RKP 2450, kniha č. 148, pag. 493–567, je to též rukopis, který obsahuje zápisy revizní komise z let 1453/1454, viz pozn. 19. Čelakovský využil také rukopis v literatuře označovaný jako „*strahovský rukopis č. 111*“. Ten je dnes nutno považovat za ztracený. Za spolupráci při místy až detektivní pátrání děkuji správci rukopisných fondů Strahovské knihovny Janu Pařezovi. Ten ho identifikoval dle starších soupisů jako rukopis s novou signaturou D.D.II.15, který měl obsahovat miscellanea z českých dějin z 16. století s rejstříky. Rukopis je veden jako stará ztráta před rokem 1950. Jak se mi posléze podařilo zjistit, ještě v roce 1941 ho měl ze strahovské knihovny zapůjčen archivář Hlavního města Prahy Václav Vojtíšek (viz *Korespondence Strahovského knihovníka Víta Hůlky (1937–1949)* in NA Praha, fond ŘP Strahov, i. č. 711, kart. 1465). K jeho obsahu: kromě výpisů z královských register na pag. 35–51, které editoval Jaromír Čelakovský ve zmíněné práci, obsahoval také řadu opisů listin, např. i zástav (srovnej August SEDLÁČEK, *Zbytky register králův Římských a Českých 1361–1480*, Praha 1914, s. 208, č. 1528) nebo městských privilegií (srovnej *Jaromír Čelakovský: Moje zápisky 1871–1914*, Luboš VELEK – Alice VELKOVÁ (edd.), Praha 2004, s. 74).

24 APH, fond Archiv Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze, sign. Cod. XXXIII, fol. 447–532. Srovnej A. SEDLÁČEK, *Zbytky register*. Sedláčkovu edici považuji pro další bádání hned z několika hledisek za klíčovou, proto se jí níže dostane zvláštní pozornosti.

25 K charakteru register a jejich obsahu srovnej J. ČELAKOVSKÝ, *O domácích a cizích registrech*, s. 35–42 nebo též A. SEDLÁČEK, *Zbytky register*, s. 5–15.

26 APH, fond Archiv Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze, sign. Cod. XXV, na fol. 150r–152r je soupis uvedený „*Proscriptiones regis Sigismundi ab ecclesia sancta Pragensi pro laicis contra ius et phas*“ následován na fol. 152r–155v seznamem nadepsaným „*Secunda vice, quando imperator fuit ingressus, sub*

Obsahuje totiž stručné registry v latině bez odkazu na královská registra a mapuje výlučně zástavy statků pražského arcibiskupství a metropolitní kapituly. Ani tím ovšem nebylo bohatství kapitulního archivu zcela vyčerpáno, jak ukázal svůj edicí v roce 1946 Josef Pelikán.²⁷ Pelikán uvedl do literatury další kapitulní rukopis, obsahující několik vzájemně provázaných seznamů zástav statků pražského arcibiskupství a kapituly.²⁸ Tento rukopis však obsahuje i další velice zajímavé pasáže. Mám zde na mysli především seznam statků navrácených do rukou krále Ladislava a zemského správce Jiřího z Poděbrad.²⁹ Pražská metropolitní kapitula však nebyla zdrojem informací pouze o jejích vlastních statcích. Stará práce Josefa Františka Devotyho o sedleckém klášteře nám totiž zachycuje soupis zástav tohoto kláštera opsaný z nějaké knihy uložené v metropolitní kapitule.³⁰

Kromě kapitulního archivu je pro studium Zikmundových zástav velmi důležitý Rodinný archiv Lobkowiczů v Roudnici nad Labem stejně jako roudnická Lobkowiczská knihovna. Jejich bohatství je badatelům již také dlouhou dobu známo. V lobkowiczském archivu je uložen rukopis s výpisy z různých královských listin, který obsahuje též několik regestů Zikmundových zástavních listin.³¹ Rukopis vytěžil v již zmiňované edici August Sedláček, stejně jako druhý patrně ještě důležitější rukopis uložený v lobkowiczské knihovně, a sice svazek originálních českých register císaře Zikmunda z let 1436–1437.³² Jeho obsah zpřístupnil formou regestů již v roce 1890 Jaromír Čelakovský.³³ Svazek obsahuje opisy německých a latinských listin Zikmunda Lucemburského včetně několika listin zástavních nebo upravuj-

maiori sigillo“. Fol. 156r–156v obsahuje poslední krátký seznam uzavřený poukazem na odvolání zástav statků pražského arcibiskupství v roce 1422.

27 JOSEF PELIKÁN, *Příspevek k zástavám krále Zikmunda*, ČSPS 54, 1946, s. 27–37.

28 APH, fond Archiv Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze, sign. Cod. XXII, fol. 61r–70v.

29 APH, fond Archiv Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze, sign. Cod. XXII, fol. 22r–31v. Jedná se o soupis průběžně vedený již od počátku roku 1454 (nejstarší zápis je z 2. ledna) a není tedy bez zajímavosti, že se časově překrývá s ještě probíhajícím zasedáním revizní komise. Vydal ho Václav Vladivoj Tomek, viz *Popis odcizených statků duchovenstva postoupených komoře královské roku 1454*, AČ XIV, s. 368–379.

30 Josef František DEVOTY, *Popsání založení, zvláštní pobožnosti, a života svatosti, mnohým nešťastným osudům podrobené, bývalé řehole Cystercyenské, pak obzvláštního vzhledu a vzněšenosti starožitných kaplí: Hrobu Božího, všech Swatých, sv. Ondřeje, SS. Kozmy a Damiána a všech věrných dušiček, s připomenutím chrámu Páně SS. Apoštolů Filipa a Jakuba, prostanného hřbitova, též sochy sv. Jana Nepomuckého na swatém místě welesakuného udolí Sedleckého blíž Kutny Hory w králowství Českém*, Praha 1824, s. 215–219. Devotym otištěný soupis pochází očividně z první poloviny 17. století, neboť jím sedlečtí mniši měli argumentovat před Ferdinandem II. při pokusu o restituci svých statků.

31 RA Lobkowiczů Roudnice nad Labem, dnes uložen na zámku v Nelahozevsi ve správě Lobkowicz Collections o. p. s., rukopis sign. VI Fc 9.

32 Roudnická Lobkowiczská knihovna, dnes uložen na zámku v Nelahozevsi ve správě Lobkowicz Collections o. p. s., rukopis sign. VI Fb 19.

33 J. ČELAKOVSKÝ, *O domácích a cizích registrech*, s. 123–131.

cích starší zástavy.³⁴ Obecně se ale jedná o památku prvořadého významu pro poznání fungování Zikmundovy kanceláře v období kancléřství Kašpara Šlika, která prozatím čeká na svůj důkladný diplomatický rozbor.

Poslední ediční počín, který je nutno na tomto místě zmínit, je Nováčkova edice Zikmundových donačních listin.³⁵ Pro poznání Zikmundových zástav se dá využít pouze okrajově. Jedná se totiž především o edici listin zaznamenaných v tzv. „*Protocollum notariū*“, manuálu písaře desk dvorských Martina z Boskovic, který obsahoval převážně donační listiny na statky spadlé na krále. Nováček nicméně do své edice zařadil i několik zástavních listin z jiných zdrojů.

Z uvedeného přehledu vysvítá, že řada edičních počínů již dávno vytvořila předpoklady pro systematické zpracování Zikmundovy zástavní politiky. Tento příznivý stav se navíc během posledních let ještě zlepšil díky v úvodu zmiňovanému výzkumu v souvislosti s přípravou nového edičního zpracování registů listin a listů Zikmunda Lucemburského z českých archivů.³⁶ V následující kapitole budeme tedy sledovat, jak si s dostupnými prameny poradila dosavadní česká historiografie.

II. 2 Od zástav přes sekularizaci k privatizaci a zase zpátky

Zástavní politika Zikmunda Lucemburského není v české historiografii neznámým tématem. Již František Palacký na ni upozornil jako na jeden z jevů, který vystupuje do popředí záhy po Zikmundově korunovaci českým králem.³⁷ Právě Zikmundovu korunovaci v katedrále na Pražském hradě vnímal Palacký jako zlomový bod, po kterém byl nově korunovaný král vystaven silnému tlaku českých pánů, aby jim jako právoplatný pán království nahradil škody a dlužný žold. Jako první zástavu uvádí tu pro Jana z Hradce učiněnou v den korunovace. V následujících dnech se měl počet zástav značně zvýšit a poté, co byly vyčerpány možnosti zástav královských statků, sáhl Zikmund na majetky církevní. Jako první takovýto akt uvádí František Palacký zástavu klášterství nepomuckého bratřím ze Švamberka. Zástavy církevních statků pokračovaly ve velké míře i v následujících letech, „*tak že za několik let téměř všechna zboží celého stavu duchovního w Čechách nacházela se nejen skutkem, ale i právním zápisem v rukau světských*“.³⁸ Palacký se vedle četných zástavních listin, které znal z originálu, opíral především o registra zápisů revizní komise

34 K charakteru svazku srovnej J. ČELAKOVSKÝ, *O domácích a cizích registrech*, s. 39 a A. SEDLÁČEK, *Zbytky register*, s. 13.

35 V. J. NOVÁČEK, *Sigismundi regis Bohemiae litterae donationum regalium (1421–1437)*, Věstník Královské české společnosti nauk. Třída Filosoficko – Historicko – Jazykozpytná, roč. 1903, Praha 1904.

36 Srovnej pozn. 4 a 13.

37 František PALACKÝ, *Dějiny národu českého w Čechách a w Moravě III. 1*, Praha 1850, s. 350–354.

38 *Ibidem*, s. 353–354.

z let 1453/1454, jejichž editorem byl. Zástavy církevních statků chápe jako krok učiněný v krajní finanční nouzi poté, co byly vyčerpány všechny dostupné zdroje.

Palackého sugestivní popsání Zikmundova rozdávání klenotů a loupaní oltářů a obrazů založené na líčení Vavřince z Březové³⁹ zanechalo v české historiografii nesmazatelnou stopu. A tak Jaromír Čelakovský mohl o několik desetiletí později bez zaváhání hovořit o *mrhání korunním a církevním majetkem v Čechách* a o Zikmundově *divokém hospodaření*.⁴⁰

Ke stručnému zhodnocení Zikmundova *rozchvacování království a duchovenství* přistoupil v rámci své monumentální rekonstrukce královských register August Sedláček, který hovoří o *Zikmundově lehkomyšlnosti a hanebném rozhazování klenotů*.⁴¹ Sedláček si povšiml časového rozvrstvení zástavních aktů a jejich návaznosti na politické dění, užívání záškodních listů a Zikmundově počáteční zdrženlivosti, než sáhl na církevní zboží.

Při práci se Sedláčkovou edicí je třeba mít na paměti, že její původní cíl byl poněkud jiný než mapování Zikmundových zástav, a sice rekonstrukce nedochovaných královských register. Až v průběhu zpracovávání dodatků k Zikmundovým registraturním knihám označenými pořadovými čísly IX–XII se rozhodl původní cíl modifikovat. Aby budoucí badatelé mohli náležitě ocenit Zikmundovo *neblahé hospodaření*, rozhodl se jim nabídnout nejen zástavy, ale i listy manské a další kusy, které by pomohly vytvořit celkový obraz. August Sedláček si byl dobře vědom pestrosti dochovaného materiálu, ovšem jeho edice tuto pestrost zcela setřela. Pozdější bádání, které na Zikmundovy zástavy nahlíželo právě optikou Sedláčkovy edice, tak bylo o mnoho aspektů ochuzeno. Při zevrubném studiu Zikmundovy zástavní, ale šířeji i finanční politiky si tedy pouze se Sedláčkovou edicí nevystačíme.⁴² Zůstává však nedocenitelným průvodcem při základní orientaci v problematice i v dochovaných pramenech.

Zástavními akty Zikmunda Lucemburského s akcentem na dopady na jmění církevních institucí se zabýval také Augustin Neumann.⁴³ Právě on vnesl výrazněji

39 Srovnej *Vavřince z Březové kronika husitská*, Jaroslav GOLL (ed.), FRB V, Praha 1893, s. 396: „*Item eodem die coronacionis sinistre et sewuenti rex Sigismundus receptis ecclesie Pragensis et cenobii sancti Georgii capitibus, manibus, monstranciis, ceterisque de auro ve argento clenodiis concutere iubet et stipendia prebet promittens meliora facere, dum deus dederit regno pacem et quietem*“.

40 J. ČELAKOVSKÝ, *O domácích a cizích registrech*, s. 39.

41 A. SEDLÁČEK, *Zbytky register*, s. 147–149.

42 Na nedocenitelnost, ovšem z různých důvodů též nedostatečnost Sedláčkových registů upozornil již v jiné souvislosti ve své případové studii Ivan HLAVÁČEK, *Co a jak se událo či neudálo v Broumově před šesti sty lety?*, Stopami dějin Náchodska. Sborník Státního okresního archivu Náchod 11, 2007, s. 9 [přetištěno z: *Regnum Bohemiae et Sacrum Romanum Imperium. Sborník k poctě Jiřího Kuthana*. Praha 2005], když jeden z registů charakterizoval jako „*obecně přístupný, leč příliš stručný a vlastní zajímavost stírající*“.

43 Augustin NEUMANN, *Církevní jmění za doby husitské se zřetelem k Moravě*, Olomouc 1920, zejména s. 66–83.

do historické literatury téma sekularizace, které se pak stalo od 80. let 20. století pro bádání nosným a poněkud zastínilo problematiku Zikmundových zástav. Neumann nejprve dlouze polemizuje s učením Jana Husa a zdůrazňuje roli chiliasmu pro „zpopularizování názorů o sekularizaci“. Vedle plenění církevního majetku spatřuje také důležitou roli Zikmundových zástav při zcizování církevního jmění. Zikmund ve snaze vyhnout se roztržce s českými pány, jejichž pomoc v zemi nutně potřeboval, podlehl jejich soustředěnému nátlaku a začal jim církevní statky zastavovat. Dle Neumanna sledovala totiž česká šlechta jediný cíl, a to „oslabení moci duchovenské“. V oficiálních církevních kruzích narazil tento postup na odpor a Neumann shrnuje jejich názor na „první sekularisaci v českém státě“ následovně: Panovník nikdy nemůže zastavit církevní statky pouze ze své vlastní vůle, k takovému aktu nutně potřebuje souhlas církevních institucí. Král se tedy má cítit vázán celistvostí církevních statků a nerezignovat na pokusy o jejich restituci.⁴⁴ Neumann zde poukazuje na střet s pohledem husitské strany, že král má převzít vrchní panování a rozhodování o církevním jmění. Neumann shrnuje, že církev se ocitla zcela v područí české šlechty, katoličtí páni drželi církevní statky v zástavě a husitští ani nepřipouštěli světské panování kněží. Tento postoj dopadal tvrdě jak na duchovenstvo katolické, tak strany pod obojí.

Zástavní akty Zikmunda Lucemburského se staly také předmětem studia právních historiků v souvislosti s pojednáním problematiky zástavního práva a také právních vztahů panovníka k jím dotovaným církevním institucím. V širokém kontextu českého zástavního práva pojednal zástavy českých panovníků Jan Kapras.⁴⁵ Vzhledem k tomu, že v rámci své práce postihuje celou šíři zástavního práva ve všech oblastech české právní praxe, věnuje královským zástavám pouze relativně malý prostor. Zařazuje ho do oblasti zástavního práva smluveného a odlišuje jednak zástavy důchodů a úřadů královských a dále zástavy nemovitostí, kde zvlášť pojednává zástavy královských statků, duchovenství a manství. V případě církevních statků je důležitým východiskem jeho úvah názor, že v Čechách se neprosadil pohled kanonického práva na majetek církvi darovaný jako majetek církvi patřící. Tento pohled opírá o dikci listin, kdy majetek není darován instituci, ale světcí, jemuž byl příslušný kostel či kaple zasvěcena. Dárci si pak ponechávali „jisté právo – ať již se jmenovalo advokací nebo patronátem“ na přebytek výnosů. Toto právo také bylo spojeno s ochranou církevního majetku, která připadla většinou rodině zakladatele. Kapras formuluje také tezi o tom, že husitský požadavek obsažený ve třetím artikulu o světském panování kněží je „jen hájením starého domácího práva proti vnikajícímu názoru římskému“. Ačkoliv se církev dlouho snažila

44 V těchto pasážích se Neumannovo líčení opírá o traktát opata Ludolfa Záhaňského *De longaevo schismate*, viz *Der Tractatus de longevo schismate des Abtes Ludolf von Sagan*, Johannes LOSERTH (ed.) (= Beiträge zur Geschichte der husitischen Bewegung III), Archiv für österreichische Geschichte 60, 1880, s. 343–561.

45 Jan KAPRAS, *K dějinám českého zástavního práva*, Praha 1903.

prosadit římsko-kanonický pohled na církevní statky, nepodařilo se jí to právě s ohledem na vypuknutí husitských bouří. Zikmund v tomto duchu zastavoval církevní statky a své zápisy odvolal v roce 1422 jen dočasně, v situaci, kdy byl pod bezprostředním tlakem církevních představitelů. Záhy se však měl vrátit k „názoru domácímu“ a církevní statky nadále zastavovat.

Jan Kapras shrnul na poměrně sevřené ploše teze, které později podrobně rozpracoval Václav Vaněček.⁴⁶ Václav Vaněček především přinesl do české historické vědy termín zakladatelská práva, kterým pojmenoval Kaprasem zmiňované „jisté právo“. Zakladatelské právo reprezentovalo ve vztahu zakladatele k jeho fundaci staré české církevně-právní zvyklosti, které sice ve 14. století dočasně ustoupily do pozadí, naplno se však projevíly opět v husitské revoluci. Jednou z důležitých náplní zakladatelských práv byla možnost volné dispozice s majetky fundací a zci-zování jejich statků, o čemž má svědčit údajně nepřetržitá praxe zci-zování církevních statků. Právě tuto možnost měl využít král Zikmund při zástavách církevních majetků, čímž navázal na starou českou církevně-právní tradici.⁴⁷

Ke stručnému zhodnocení zástav Zikmunda Lucemburského přikročil též Josef Pelikán v úvodu ke své výše zmíněné edici seznamů zastavených statků.⁴⁸ Ztenčení hospodářské základny českého krále považuje za jeden z důsledků husitských válek. Zikmund měl být *přímo zaplaven přívalem žádostí* české katolické šlechty o odměnu za poskytované služby, kterým nebyl s to vyhovět, a *tíži pohledávek* přenesl na církevní statky. Velké přesuny církevního majetku do rukou šlechty tak měly povznést řadu šlechtických rodů. Pelikánova edice se stala na dlouhou dobu posledním výrazným příspěvkem k poznání pramenů Zikmundovy zástavní politiky. Množství editovaných pramenů však již umožňovalo přistoupit k jejímu systematickému zpracování.⁴⁹

O to se poprvé souhrnně pokusil až Milan Moravec v rámci své diplomové práce obhájené v roce 1977 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, jejíž výsledky předložil badatelské veřejnosti ve studii *Zástavy Zikmunda Lucemburského v českých zemích z let 1420–1437*.⁵⁰ Ačkoliv se Milan Moravec soustředil na Zikmundo-

46 Srovnej Václav VANĚČEK, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.)*. I. *Zakladatelská práva*, Praha 1933; II. *Pozemková vrchnost. Imunita hospodářská*, Praha 1937; III. *Imunita soudní*, Praha 1939.

47 Srovnej zejména V. VANĚČEK, *Základy I*, s. 42–49, k Vaněčkovu pojetí se vrátím v kapitole III. 4 věnované odvolání zástav církevních statků v roce 1422.

48 J. PELIKÁN, *Příspěvek k zástavám*, s. 27–28.

49 K editovaným pramenům podrobně viz předchozí podkapitola, zde pouze shrnuji: *Registra zápisův královských*; J. ČELAKOVSKÝ, *O domácích a cizích registrech*; RI XI; A. SEDLÁČEK, *Zbytky register*; V. J. NOVÁČEK, *Sigismundi regis Bohemiae litterae*; J. PELIKÁN, *Příspěvek k zástavám*.

50 Srov. Milan MORAVEC, *Zástavy a zástavní listiny Zikmunda Lucemburského z let 1420–1437 (diplomová práce)*, Praha 1977, 205 s.; práce je uložena na Katedře pomocných věd historických a archivního studia FF UK. Výtah z práce viz Milan MORAVEC, *Zástavy Zikmunda Lucemburského v českých zemích z let 1420–1437*, FHB 9, 1985, s. 89–173.

vy zástavy především církevních statků (což ovšem vyplývalo pouze z jejich množství), považují za nutné zdůraznit, že pro něj jejich studium představovalo pouze dílčí příspěvek k širší problematice majetkových přesunů nejen v rámci husitské revoluce.⁵¹ Na problematičnost Moravcovy klasifikace Zikmundových zástavních listin upozornil již ve své recenzi Jaroslav Čechura, který poukázal také na další problémové momenty studie.⁵² Ne všechny Čechurovy poznámky lze ovšem bez výhrad přijmout. Mám zde na mysli především představu, že nabyvatelé zástavních listin na církevní statky přinášeli před krále již napsané listiny k pouhému zpečetění.⁵³ František Šmahel k Moravcovým sumarizacím přihlédl při vlastních propočtech přesunů církevního majetku. Jedním dechem však také upozornil, že Moravcova práce může být pouze předstupněm k dalšímu zevrubnému studiu.⁵⁴ Odborná literatura však v některých případech s Moravcovými sumárními údaji běžně pracuje zcela bez pochybností.⁵⁵ Z mého pohledu považuji za nutné poukázat na několik neuralgických bodů Moravcovy studie. Zejména je nutno vyzdvihnout

51 M. MORAVEC, *Zástavy Zikmunda Lucemburského*, s. 90–91.

52 Viz recenze Jaroslava ČECHURY, *Husitský Tábor* 10, 1991, s. 260–261.

53 Tuto domněnku vnesl do literatury již August Sedláček (A. SEDLÁČEK, *Zbytky register*, s. 149), který ji ovšem vyslovil pouze na okraj s tím, že by tato úvaha rozhodně stála za podrobné zkoumání. K tomuto směru uvažování ho přivedla zástavní listina pro Herborta z Kolovrat, která ovšem není bez otazníků (srovnej rozbor v kapitole III. 1). Zajímavé je, že na příslušném místě Sedláčkovy edice již tato možnost není ani naznačena (A. SEDLÁČEK, *Zbytky register*, s. 220–221, č. 1618). Na Sedláčkovu domněnku znovu upozornil J. PELIKÁN, *Příspěvek k zástavám*, s. 27. Čechurova úvaha se opírala především o to, že každá z listin vydaných ve stejný den byla psána jinou rukou. Odhlédneme-li od faktu, že listinná produkce Zikmundovy kanceláře není dodnes náležitě paleograficky zpracována, tak po zhodnocení všech diplomatických znaků zástavních listin inkriminovaného období si dovolím tvrdit, že se jedná ve všech případech o nepochybná kancelářská vyhotovení. Odkazují především na rozbor formuláře zástavních listin v kapitolách III. 3. 1. a III. 5. 2. Představa, že drobní čeští šlechtici přinášejí před Zikmunda sepsané listiny k pouhému zpečetění, se mi jeví vzhledem k dosavadním poznatkům o kanceláři Zikmunda Lucemburského jako neudržitelná. K Zikmundově kanceláři viz Erich FORSTREITER, *Die deutsche Reichkanzlei und deren Nebenzkanzleien unter Kaiser Sigismunds von Luxemburg* (strojopis disertace), Vídeň 1924; Franz-Reiner ERKENS, *Über Kanzlei und Kanzler König Sigismunds. Zum Kontinuitätsproblem in der deutschen Reichkanzlei unter dem letzten Luxemburger*, AfD 33, 1987, s. 429–458; Márta KONDOR, *Die Urkundenausstellung der zentralen Ausfertigungsorgane und der Kurialgerichte in Ungarn während der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Bemerkungen zu den Regesten der an ungarischen Kanzleien ausgefertigten Urkunde König und Kaiser Sigismunds*, AfD 55, 2009, s. 191–224 a úvod edice RI XI NB/1, s. 13–37. K problematice přějemeckých vyhotovení se v souvislosti se studiem kanceláře Václava IV. vyslovil též Ivan HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376–1419*, Stuttgart 1970, s. 263–265, který upozorňuje, že od 14. století jsou již přějemecká vyhotovení velmi řídký jevem. Stejně tak Čechurou uváděná teritoriální vazba nabyvatelů zástav na Zikmundův itinerář v letech 1420–1421 bude mít patrně odlišný důvod.

54 František ŠMAHEL, *Husitská revoluce IV*, Praha 1996², s. 181–182, pozn. 92 a 97.

55 Viz např. Josef ŠRÁMEK, *Historický vývoj břevnovského klášterství z pohledu jeho proboštství v Broumově v 15. století*, Studia iuvenilia MMIV–MMV. Sborník prací mladých historiků, Ostrava 2006, s. 22, pozn. 61. Vyčíslení celkových zástavních sum pro jednotlivé církevní instituce vnímám vzhledem k jeho vypovídací hodnotě jako velice sporný prvek, srovnej níže.

nout, že využil úctyhodnou sumu především editovaných pramenů.⁵⁶ S tím ovšem také souvisí i první slabé místo Moravcovy práce, když do svých úvah a počtů zahrnul i listiny, které nejsou zástavami.⁵⁷ Druhý problematický bod představuje snaha vyčíslit celkovou výši zástavních sum. Určitý smysl by to mělo v případě držitelů zástavních listin. Nemůžeme sice z prostého součtu zástavních sum usuzovat na rozsah obdrženého majetku, můžeme však alespoň získat základní představu o největších věřitelích krále Zikmunda. Ovšem v některých případech je třeba počítat velmi obezřetně, například když Zikmund pouze připisuje sumy k dřívějším zástavám, nebo když vystavuje dlužní úpisy, které pak vystavením zástavní listiny umožňuje.⁵⁸ Součty zástavních sum v případě jednotlivých klášterů pak vypovídací hodnotu zcela postrádají. Nemůžeme totiž počítat s tím, že by hodnota zastavených statků korespondovala s výší zástavní sumy.⁵⁹ Jediné, o čem by snad takový součet mohl vypovídat, je celková suma, kterou by církevní instituce teoreticky potřebovaly k úplnému vyplacení svých zastavených statků. To by ovšem nesměly být do takového součtu pojaty například zástavy klášterní berně, musely by být opět zohledněny případy, kdy se pouze zvyšuje zástavní suma, a v neposlední řadě též dohody, které uzavřeli představitelé církevních institucí se zástavními držiteli.⁶⁰ Problematické jsou v tomto směru také zástavní listiny, v nichž je zapisováno na-

56 Oproti Jaroslavu Čechurovi se nedomnívám, že Příloha IV Moravcovy studie je problematická a v některých bodech nadbytečná. Přehled pramenů totiž umožňuje ověřit a verifikovat Moravcovy součty (seznam šlechticů i seznam církevních institucí z větší části koresponduje s předchozími tabulkami).

57 Mám zde na mysli především záškodní listy, dlužní úpisy nebo některé kusy z Nováčkovy edice viz V. J. NOVÁČEK, *Sigismundi regis Bohemiae litterae*, s. 44–45, č. 58; s. 45, č. 59; s. 49–50, č. 65; s. 50–51, č. 67.

58 Takovým příkladem může být zástava pro Jana Švihovského z Rýzemberka na kunratické zboží a clo v Modřanech. Zikmund zapsal Janovi Švihovskému z Rýzemberka na tomto zboží sumu 3000 kop grošů (SOA Třeboň, fond Cizí statky Třeboň, i. č. 171, sign. II 227 1, kart. 141; RI XI, 2, s. 51, č. 6754) a v naráci listiny jasně vysvětluje, že se jedná o dluh na základě dlužního úpisu vydaného dříve v Pasově také na 3000 kop grošů (APH, fond AMK, sign. 797; RI XI, 1, s. 376, č. 5360). Rázem zjišťujeme, že se jedná o celkový dluh nikoliv 6000 kop grošů, ale pouze 3000 kop grošů. V tomto případě Moravec částky mechanicky sečetl, takto postupoval i v řadě dalších podobných případů. Nicméně problému si byl patrně vědom, protože se tak nestalo vždy. Limitující pro něho pravděpodobně byly údaje v Sedláčkově edici.

59 Srovnej Stanislav BÁRTA, *A financial dimension of the pledge policy of King Sigismund of Luxembourg in Bohemia (1419–37)*, in: Money and Finance in Central Europe during the Later Middle Ages. Roman ZAORAL (ed.), Basingstoke 2016, s. 76–86. K iluzornosti výpovědní hodnoty takového součtu srovnej též Miroslav SVOBODA, *Majetek řádu johanitů v Čechách v husitské době. Podíl Zikmunda Lucemburského na likvidaci pozemkového majetku církve*, ČČH 103, 2005, s. 294.

60 K některým takovýmto případům srovnej S. BÁRTA, *Zástavní listiny Zikmunda Lucemburského na statky*, s. 23–29, kde jsou dokumentovány pokusy probošta narovnat vztahy se zástavními držiteli, srovnej též kapitola IV.

jednou několik statků různých klášterů, takže mnohdy nemůžeme určit, jaká část sumy by připadala na jednotlivé instituce.⁶¹

Posledním sporným momentem, na který bych rád upozornil, je samotná klasifikace Zikmundových zástavních listin. Moravcem nabízené rozdělení totiž příliš neusnadňuje orientaci v množství zástavních listin a na různé úrovni směšuje různá hodnotící kritéria. Velké množství listin lze zařadit současně do několika kategorií, ovšem jednotlivé kategorie se jeví jako postavené sobě na roveň. Přitom se nedomnívám, že by bylo nutné rezignovat na pokus Zikmundovy zástavní listiny nějakým způsobem klasifikovat. Je třeba ovšem vybrat jasná a především skutečně vypovídající kritéria a rozdělit Zikmundovy zástavy třeba i z několika různých hledisek.⁶² Celkově Moravcovy závěry nepřekračují postřehy Augusta Sedláčka, v případě odvolání zástav církevních statků Václava Vaněčka a ve zhodnocení role šlechty a přesunů pozemkového majetku pak Josefa Petráně.⁶³

Jakýmsi uzlovým bodem pro další bádání tímto směrem se stala syntéza československých dějin vydaná v roce 1980 v nakladatelství Academia, kde autorem příslušných pasáží byl František Šmahel. Při hodnocení přesunů v držbě nemovitého majetku roli Zikmundových zástav zcela opomíjí a soustředí se na programové naplňování požadavků vyplývajících z třetího pražského artikulu formulovaného husitskou stranou. Zábory církevního zboží považuje za jev počínající již za vlády Václava IV., který se stal během husitské revoluce každodenní záležitostí. Stejně jako husité měli církevní statky násilně obsazovat i katolíci, a to pod záminkou jejich ochrany.⁶⁴

Na zcela nové základy postavil bádání o Zikmundových zástavních listinách Jaroslav Čechura svojí kandidátskou disertační prací, ve které se zabýval sekularizací církevního majetku v husitské revoluci.⁶⁵ Sledováním *dynamiky sekularizačního procesu* logicky navazoval na své předchozí výzkumy klášterů v době předhusit-

61 Viz například Příloha 1, č. 9.

62 Ostatně i v samotném základě předkládané práce bylo použito jedno z klasifikačních kritérií, a sice dělení zástav podle předmětu zástavy, kdy je rozlišováno mezi zástavou církevních statků, komorních statků, komorních příjmů a movitých věcí. Dalšími hledisky, dle kterých je možno rozčlenit Zikmundovy zástavní listiny, by mohl být například důvod zástavy, podmínky zástavní držby, výše zástavní sumy, užitý formuláře apod. Při výběru těchto hledisek je však třeba neustále mít na paměti výpovědní hodnotu výsledného rozčlenění.

63 Viz A. SEDLÁČEK, *Zbytky register*, s. 147–149, V. VANĚČEK, *Základy I*, s. 42–49, Josef PETRÁŇ, *Skladba pohusitské aristokracie v Čechách. Úvod do diskuse*, in: *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*, Josef PETRÁŇ (ed.), Praha 1976 (= AUC – Philosophica et historica 1), s. 9–80.

64 Jaroslav PURŠ – Miroslav KROPILÁK, *Přehled dějin Československa I/1 [do roku 1526]*, Praha 1980, s. 472–473.

65 Jaroslav ČECHURA, *Sekularizace církevních statků v husitské revoluci* (kandidátská disertační práce). Praha 1984 (rukopis uložený v knihovně Historického ústavu Akademie věd ČR).

ské.⁶⁶ Jaroslav Čechura postupně v průběhu následujících dvou desetiletí téměř celou svoji disertační práci publikoval v sérii studií,⁶⁷ které doprovodil dalšími souvisejícími pojednáními.⁶⁸ Svůj pohled na sekularizační proces také několikrát shrnul v sevřenějších textech menšího rozsahu⁶⁹ a svůj propracovaný koncept hospodaření klášterních velkostatků a jejich sekularizace rovněž vtělil do zahraniční monografie.⁷⁰ U prací Jaroslava Čechury považují za nutné se zastavit poněkud obšírněji, neboť jeho přístupy a závěry udávají hlavní tón v bádání o Zikmundových zástavách v podstatě dodnes.

Jaroslav Čechura se především podíval na celou problematiku ze zcela jiného pohledu než veškeré předcházející bádání. To se soustředilo především na Zikmundovy zástavy, ze kterých vyplývaly rozsáhlé přesuny komorních a především církevních statků. Oproti tomu Jaroslav Čechura učinil středobodem svého zájmu fenomén sekularizace a v tomto obráceném konceptu oprávněně poukazoval na to, že pojednávat o sekularizaci pouze v souvislosti se Zikmundovými zástavami je zcela nedostatečné.⁷¹ Pojem sekularizace v husitské revoluci definuje ve své práci jako „přesun církevního pozemkového majetku do světských rukou započatý výbuchem husitské revoluce“.⁷² Rozeznává trojí formu přesunů tohoto majetku –

66 Např. Jaroslav ČECHURA, *Hospodářský vývoj plaského kláštera v době přemyslovské*, HG 18, 1979, s. 233–305; idem, *K některým otázkám hospodářského a správního systému cisterciáckých klášterů: Zlatá koruna v předhusitském období*, ČsČH 29, 1981, s. 228–257; idem, *Hospodářský vývoj sedleckého kláštera do roku 1346*, Muzeum a současnost 5, 1982, s. 39–72.

67 Kapitola II Čechurovy disertace byla výtahem z dříve publikované studie Jaroslav ČECHURA, *Struktura pozemkové držby v západních Čechách na počátku husitské revoluce*, Sborník historický 31, 1985, s. 5–53; třetí kapitolu publikoval v článku *Rozsah a dynamika sekularizace církevních statků v západních Čechách na počátku husitské revoluce (v letech 1419–1420)*, PHS 29, 1989, s. 43–69. Čtvrtou kapitolu téměř beze změn přetiskl v *Časopise Národního muzea, Sekularizace církevních statků v západních Čechách v letech 1421–1454*, ČNM – Řada historická 165, 1996, s. 1–16. Závěrečnou kapitolu a z části též závěr celé práce s drobnými úpravami otiskl později tamtéž, viz idem, *Sekularizace církevních statků v jihovýchodních Čechách v letech 1420–1454*, ČNM – Řada historická 177, 2008, s. 1–25.

68 Jaroslav ČECHURA, *Sekularizace církevních statků v husitské revoluci a některé aspekty ekonomického a sociálního vývoje v Čechách v době pozdního středověku*, Husitský Tábor 9, 1986–1987, s. 91–100; idem, *K některým aspektům státní ideologie a sekularizačních idejí v předhusitských Čechách*, ČNM – Řada historická, 155, 1986, s. 29–36.

69 Jaroslav ČECHURA, *Die Säkularisation der kirchlichen Güter im hussitischen Böhmen und Sigismund von Luxemburg*, in: Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437, Josef MACEK – Ernő MAROSI – Ferdinand SEIBT (edd.), Münster 1994, s. 121–131. Populárně pak Jaroslav ČECHURA, *Sekularizace církevních statků v husitských Čechách a Zikmund Lucemburský*, Historický obzor IX, 1993, s. 201–203.

70 Jaroslav ČECHURA, *Die Struktur der Grundherrschaften im mittelalterlichen Böhmen unter besonderer Berücksichtigung der Klosterherrschaften*, Stuttgart – Jena – New York 1994.

71 Srovnej J. ČECHURA, *Sekularizace církevních statků (disertace)*, s. 14.

72 Viz J. ČECHURA, *Sekularizace církevních statků (disertace)*, s. 12–13, srovnej též J. ČECHURA, *Sekularizace církevních statků v husitské revoluci a některé aspekty*, s. 91, kde upozorňuje, že samotné vymezení pojmu již naznačuje i řešení otázky.

zábor (živelnou sekularizaci), zástavu (dispozici) a pronájem.⁷³ Vedle toho odlišuje též sekularizaci katolickou a utrakvistickou. S tím souvisí i využitá metoda sondy do poměrů v západních Čechách, jejíž výsledky konfrontuje se studiem problematiky na teritoriu jihovýchodních Čech. Jako výchozí bod Jaroslavu Čechurovi posloužila rekonstrukce struktury pozemkové držby v roce 1419, kdy se zaměřil na jednotlivé západočeské kláštery.

Jeho závěry lze shrnout následovně. Kláštery se staly vzápětí po výbuchu husitské revoluce terčem živelné sekularizace ze strany jak husitské, tak katolické šlechty. Zpočátku se průběh sekularizace v katolických a utrakvistických oblastech odlišoval, nicméně od poloviny 20. let se začínají stírat rozdíly mezi oběma tábory díky vzájemným dispozicím s církevním majetkem. Pro celé území Čech odhaduje, že „církevní instituce ztratily v době husitské revoluce téměř 90% statků, přičemž rozhodující bylo období let 1419–1421“. Církevní instituce byly schopny vykupovat statky zpět zcela výjimečně a rozhodně se tak nedělo před polovinou 15. století. Rozhodující pak byla alodifikace zastavených statků v průběhu 16. století. Jaroslav Čechura vyzdvihl roli šlechty v celém procesu. Z pohledu našeho předmětu studia je pak klíčový závěr, který si dovoluji citovat v plném rozsahu:

„Proces sekularizace církevních statků v průběhu husitské revoluce v Čechách vykazuje poměrně těsnou kontinuitu s postojem Václava IV. k církevnímu majetku. Z tohoto hlediska je nutné považovat Zikmundovy dispozice, byť kvantitativně nesouměřitelné se zástavami církevních statků v období 1400–1419, za dovršení postupné proměny poměru českého panovníka vůči církevnímu pozemkovému majetku.“

Na první pohled zaujme nápadná podobnost Čechurových závěrů s pohledem výše uvedené syntézy československých dějin, nicméně přesto je potřeba v jeho pracích vnímat zásadní posun. Jaroslav Čechura totiž dává sekularizaci církevního majetku do souvislosti s postojem panovníka, který měl být hlavním činitelem těchto majetkových přesunů. Opět tedy vrací do hry zástavu jako jeden z rozhodujících prvků sekularizace. To ještě výrazněji vyzní ze závěru jeho patrně nejsevěřenější studie na toto téma publikované v *Právněhistorických studiích*: „Zikmundovy zástavy církevních statků v letech 1420 až 1437 představovaly dovršení trendu nastoupeného Václavem IV. již koncem roku 1400“.⁷⁴ Tezi o změně postoje panovníka k církevním statkům poněkud oslabuje Čechurova pochybnost, zda vůbec mohl panovník do sekularizace statků zasahovat, a představa, že mnohdy pouze

73 J. ČECHURA, *Sekularizace církevních statků (disertace)*, s. 13.

74 J. ČECHURA, *Rozsah a dynamika sekularizace*, s. 48. O tomto závěru vyslovil opatrnou pochybnost v recenzi studie již Jaroslav MEZNIČEK, *ČCH* 88, 1990, s. 922, který upozornil, že shromážděné doklady k vyslovení takového závěru nepostačují. K tomu je třeba podotknout, že Jaroslav Čechura ve svých pracích vycházel z pohledu Václava Vaněčka na zakladatelská práva a jejich náplň ohledně možnosti zcizování církevních statků. Vaněček přitom také zdůrazňoval moment kontinuity postoje panovníka s předchozími obdobími.

potvrzoval realizované úchvaty. Jaroslav Čechura navíc vnímal „sekularizační proces“ v delším časovém kontextu a za úkol dalšího bádání považoval pátrání po jeho kořenech, které dle jeho soudu tkvěly ve strukturálních změnách fungování klášterního velkostatku.

Čechurových závěrů se dotkl František Šmahel při shrnutí sekularizačního procesu v rámci syntézy dějin husitské revoluce.⁷⁵ Zde chci zdůraznit především jeho postřeh, že zahrnutí jakéhokoliv přesunu církevního majetku do světských rukou pod pojem sekularizace může zastrít to, z jakých důvodů k tomuto přesunu došlo, tedy zda se jednalo o běžnou (byť různě motivovanou) obchodní transakci nebo nucený přechod na základě panovníkovy zástavy či násilný úchvat.⁷⁶ Pouze okrajově se problematiky sekularizace dotkl František Kavka ve své monografii o Zikmundově vládě v Čechách, kde jí věnoval pozornost v pasážích o financování Zikmundovy strany ve druhé polovině roku 1420.⁷⁷ Ve svém líčení poukázal především na pestrost nástrojů využívaných k pokrytí pohledávek posledního Lucemburka na českém trůně.

Závěry Jaroslava Čechury se, i přes drobné nenápadně vznesené připomínky, pevně usídlily v české historiografii a staly se zcela klíčové pro další pojednávání o sekularizaci církevního majetku, která byla nadále velice úzce spojována se zástavami krále Zikmunda Lucemburského. Ilustrativně to dokládá úvod studie Tomáše Borovského o Zikmundových zápisech na majetky moravských klášterů, kde popisuje představu o sekularizaci církevního majetku již před vypuknutím husitských válek jako obecně přijímanou, stejně jako její zintenzivnění díky násilným úchvatům a zástavám za Zikmunda Lucemburského.⁷⁸ Tomáš Borovský podrobně zmapoval Zikmundovy zápisy a sekularizaci moravských řeholních domů, které prozatím zůstávaly spíše stranou zájmu.⁷⁹ Jeho závěry ukazují, že Zikmundovy zápisy se církevních institucí nedotkly na Moravě tak výrazně jako v Čechách, panovník především zastavil příjmy své komory z klášterní berně. Díky analýze půhonných knih však Tomáš Borovský mohl zachytit násilné zábory statků téměř všech moravských klášterních institucí. Tyto zábory však nebyly Zikmundem Lucemburským na rozdíl od Čech nikdy legalizovány.

Z Čechurových závěrů vycházel též Miroslav Svoboda, který jako první učinil detailní sondu dopadu Zikmundových zástav na vybranou církevní instituci, když

75 F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce IV*, s. 54–72.

76 F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce IV*, s. 178–179, pozn. 78.

77 F. KAVKA, *Poslední Lucemburk*, s. 74 a 76.

78 Tomáš BOROVSÝ, *Zikmundovy zápisy na Moravě (Zápisy klášterních majetků)*, in: Ad vitam et honorem Jaroslao Mezník. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přítel a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, Tomáš BOROVSÝ – Libor JAN – Martin WIHODA (edd.), Brno 2003, s. 327–328.

79 Tomáš Borovský pojednal také celou problematiku v širším kontextu v rámci své disertační práce, viz Tomáš BOROVSÝ, *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*, Brno 2005, s. 133–242.

zmapoval jeho zápisy na johanitské statky v Čechách.⁸⁰ Svoboda upozorňuje, že zástavy královské domény (hradů a měst) byly běžným nástrojem již za Karla IV. a počátky sekularizace (zástav) církevního majetku spadají již do doby Václava IV. Jako příklad zmiňuje v literatuře často v této souvislosti uváděnou likvidaci českomoravské bailie řádu německých rytířů.⁸¹ Připomíná, že tato možnost vycházela z práva zakladatele libovolně nakládat s majetkem církevní instituce. Opět s odvoláním na Čechurovy závěry upozorňuje na zástavy učiněné ve finanční tísní církevními institucemi již před rokem 1420. V případě johanitů ovšem zjišťuje, že takové akty nevedly k sekularizaci statků, neboť byly zastavovány jen po dobu života nabyvatelů a po jejich smrti se řádu skutečně navrátily.⁸² Svoboda se také dotkl problematiky zástav klášterní berně, hojně užívané již králem Václavem IV., kterou samozřejmě nepovažuje za součást sekularizace, neboť se nedotkla pozemkových majetků církevních institucí.⁸³ Velice zajímavý je Svobodův závěr, že v porovnání s jinými řády měla sekularizace majetků johanitského řádu odlišný průběh, neboť johanity sekularizace před rokem 1420 nezasáhla. Osudy řádu po roce 1420 však již zcela kopírují úděl i dalších církevních institucí.⁸⁴

Přestože ve svém pojednání nebudu pracovat s konceptem sekularizace, nemohl jsem se při rozboru dosavadního bádání problematiky sekularizace vyhnout, neboť především od 80. let 20. století jsou Zikmundovy zástavy pojednávány v těsném sepejetí s tímto fenoménem a nezřídka jsou oba pojmy využívány v podstatě synonymně.⁸⁵ Ovšem plošné vyžití pojmu sekularizace pro přesuny církevních ma-

80 M. SVOBODA, *Majetek řádu johanitů*.

81 Srovnej Libor JAN, *Zkáza českomoravské bailie řádu německých rytířů*, ČMM 117, 1998, s. 383–391; Josef HEMMERLE, *Die Deutschordens-Ballei Böhmen in ihren Rechnungsbüchern 1382–1411*, Bonn 1967, s. 22–33. Nutno ovšem zdůraznit, že k likvidaci řádu německých rytířů v Čechách nebyl Václavem IV. využit institut zástavy. Sekvestrované řádové majetky zastavil až král Zikmund a není bez zajímavosti, že některé z těchto zástav byly zaznamenány v seznamu zastavených komorních statků.

82 M. SVOBODA, *Majetek řádu johanitů*, s. 280–281.

83 Ibidem, s. 281, pozn. 34.

84 Ibidem, s. 281, 302–305. Zde bych chtěl pouze upozornit, že k obdobným závěrům jsem dospěl při analýze zástav majetků chotěšovského kláštera, viz S. BÁRTA, *Zástavní listiny Zikmunda Lucemburského na statky*, a též kapitola IV. Je otázkou, zda zlom v podobě zástav církevních statků Zikmundem Lucemburským nepředstavuje naopak standardní průběh. Pokusem odpovědět na tuto otázku je i předkládaná práce.

85 Pojem sekularizace byl již mnohokrát teoreticky uchopen, srovnej např. U. RUH – CH. SCHULTE – R. SEBOTT, *Säkularisierung, Säkularisation, Säkularismus*, LThK VIII, sl. 1467–1473; G. SCHWAI-GER, *Säkularisation*, LMA VII, sl. 1277–1279; H. ZABEL – W. CONZE – H. W. STRÄTZ, *Säkularisation, Säkularisierung*, in: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 5 Pro – Soz., O. Brunner – W. Conze – R. Koselleck (edd.), Stuttgart 1984, s. 789–829. Samostatnou kapitolu pak představuje sledování dobových názorů na postavení církevního majetku a záměrů na jeho konfiskaci a podřízení světské moci, které bývají v literatuře zahrnovány pod pojem *sekularizační ideje*. Srovnej např. Johann SÄGMÜLLER, *Die Idee von der Säkularisation des Kirchenguts im ausgehenden Mittelalter – auch eine der Ursachen der Reformation*, *Theologische Quartalschrift* 99, 1917/18, s. 253–310 nebo též J. ČECHURA, *K některým aspektům státní ideologie*.

jetků do světských rukou během husitské revoluce i před ní skrývá mnohá úskalí, která spatřuji především v tom, že nerozlišuje kvalitu jednotlivých přesunů. Stírají se tak odlišnosti mezi běžným prodejem, zástavou či násilným úchvatem, stejně tak mizí rozdíl mezi dočasným opatřením a trvalým důsledkem.

K opatrnosti pak nabádá mimo jiné i spojení tohoto jevu s pojmem “privatizace”, jak to nedávno učinil Tomáš Petráček.⁸⁶ Nutno ale upozornit, že Petráček nebyl první, kdo sáhl po pojmu privatizace v souvislosti se sekularizací církevních statků za husitské revoluce. Učinil tak již Jan Pařez při rozboru záborů církevních statků městem Louny.⁸⁷ Chtěl tak odlišit převzetí majetků církevních institucí městem (sekularizace) a následné svěření těchto majetků do rukou jednotlivých měšťanů (privatizace).⁸⁸

Předkládaná práce hodlá v mnoha směrech navázat na výsledky dosavadního bádání, ovšem pro sledované jevy jsem se rozhodl využít poněkud jiný úhel pohledu. To je dáno především předmětem mého studia, kterým je zástava církevních statků jako jeden z nástrojů Zikmundovy finanční politiky v Čechách. Mým záměrem je sledovat mechanismy Zikmundovy zástavní praxe dotýkající se majetku církevních institucí. Ostatně tuto potřebu zdůraznil již Jaroslav Čechura při své recenzi Moravcovy studie, ačkoliv sám se pak věnoval především *mechanismu sekularizace*. Abychom mohli plně pochopit úlohu Zikmundových zástavních listin na církevní statky v *sekularizačním procesu*, musíme je nejprve podrobit důkladné analýze a zasadit je do patřičného kontextu. Za tento kontext považuji vytváření politicko-ekonomických vazeb Zikmundem Lucemburským, využití zástav jako nástroje k uspokojování panovníkových věřitelů a zajišťování loajality zástupců české šlechty. Dosavadní nazírání na Zikmundovy zástavy optikou sekularizace hodlám doplnit o poznání ryze pragmatického přístupu krále Zikmunda, pro něhož se likvidace pozemkového vlastnictví církve stala vlastně pouze vedlejším důsledkem jeho snahy o pokrytí nejen finančních potřeb. Ostatně v tomto směru uvažoval

Pouze pro úplnost doplňuji, že v tomto období vzniklo též několik kvalifikačních prací na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, které se soustředily na průběh sekularizace ve vybraných regionech, viz František BROŽ, *Sekularizace církevního majetku v období husitské revoluce v severovýchodních Čechách* (rukopis diplomové práce), Praha 1988, 182 s.; Petr ŠULC, *Sekularizace církevního majetku v Hradeckém kraji v době husitské* (rukopis diplomové práce), Praha 1993, 163 s.; Petr ŠULC, *Sekularizace církevního majetku v Hradeckém kraji v době husitské* (rukopis rigorózní práce), Praha 2003, 172 s.

86 Tomáš PETRÁČEK, *Jednající člověk, instituce a sociální struktury: Jaroslav Čechura jubilující*, in: Sedláci si dělají, co chtějí. Sborník vybraných prací profesora Jaroslav Čechury, V. Boháčová – V. Kurcová (edd.), Praha 2012, s. 10.

87 Jan PAŘEZ, *Sekularizace a privatizace majetku lounských klášterů v husitských válkách*, Sborník Okresního archivu v Lounech 9, 1999, s. 5–10; idem, *Zájmová sféra lounských měšťanů během husitských válek a sekularizace církevního majetku*, Sborník Okresního archivu v Lounech 9, 1999, s. 11–20.

88 Použití některých pro danou dobu klíčových a typických pojmů v podobných případech může po čase působit poněkud anachronicky, srovnej např., když Amedeo Molnár hovoří o „revindikaci církevní pozemkové držby, husitstvím znárodněné“ (Amedeo MOLNÁR, *Na rozhraní věků. Cesty reformace*, Praha 1985, s. 45).

o Zikmundových zástavních aktech nedávno opět Petr Čornej, když zdůraznil jejich roli při pokrývání Zikmundových dluhů v době, kdy se dostal do finanční tísně.⁸⁹

Ačkoliv je optika předkládané práce odlišná, bude se snažit vypořádat se stejnými otázkami, které řešila dosavadní česká historiografie v souvislosti se sekularizací církevního majetku v husitské revoluci a Zikmundovými zástavami na církevní statky. Zástavy zejména nejruznějších komorních platů a statků byly pevnou součástí politiky panovníků z lucemburské dynastie v Českém království. Otázkou zůstává, nakolik toto platí i o zástavách majetků církevních institucí českými panovníky. Nakolik počínání Zikmunda Lucemburského v tomto směru navazovalo na jeho předchůdce? Jaký byl charakter jeho zástav a k jakým účelům je využíval? A vnášely do dosavadních zvyklostí nějaké nové prvky? Nejenom na tyto otázky se vypravíme hledat odpověď na následujících stránkách.

89 P. ČORNEJ, *Velké dějiny V*, s. 271–272. V tomto směru Petr Čornej navázal na pohled Františka Kavky, kromě F. KAVKA, *Poslední Lucemburk*, viz též František KAVKA, *Strana Zikmundova v husitské revoluci*, Praha 1949 (strojopis disertace).